

DOI 10.51558/2490-3647.2021.6.4.191

UDK 323.1:78(497.6)

Primljeno: 22. 08. 2021.

Pregledni rad

Review paper

Ahmet Alibašić

OPREČNE I PROMJENJIVE (SAMO)PERCEPCIJE BOSANSKIH MUSLIMANA

Članak razmatra (samo)percepcije i vanjske slike bosanskomuslimanske zajednice analizirajući nekoliko empirijskih istraživanja iz posljednjih desetak godina o religioznosti i društveno-političkim stavovima bosanskih muslimana. Uočava se slika oprečnih i promjenjivih (samo)percepcija. Za neke je ova zajednica izvor nade i nadahnuća, za druge izvor brige i prijetnje. Poslije genocida, ova je zajednica zabrinuta je za svoju budućnost zbog osjećanja i mišljenja koja susjedi i globalna zajednica imaju prema njoj.

Ključne riječi: muslimani; Bosna i Hercegovina; samopercepcija; imidž

Za razliku od drugih muslimanskih zajednica približne veličine u akademskim krugovima bosanska muslimanska zajednica intenzivnije se proučava od 1992. godine. Glavni fokus ovih istraživanja jeste način na koji se ova zajednica borila da odbrani svoju domovinu i sačuva svoju vjeru. Činjenica da je to jedna stara autohtona zajednica, s višestoljetnom historijom u Evropi, dodatni je razlog zanimanja za nju. Bosanski muslimani redovno se prikazuju i u različitim globalnim pregledima muslimanskog svijeta, sigurnosnim studijama, istraživanjima osmanskog nasljeđa, diskusijama o novim trendovima u islamskoj misli i obrazovanju, o međureligijskom dijalogu, o genocidu i u mirovnim studijama. Glavne teme tog interesovanja su: (1) osmansko nasljeđe u Bosni, (2) susret bosanskih muslimana s (post)modernošću, (3) bosanska islamska tradicija i njena relevantnost za druge evropske muslimane, (4) bosanske islamske institucije i mogućnost da one negdje drugdje posluže kao

model za replikaciju, (5) religijski preporod, (6) etničko čišćenje i genocid i (7) islamofobija i radikalizacija.¹ Postoji i više antropoloških studija te mnoštvo književnih i umjetničkih djela, uglavnom filmova, koji se bave različitim aspektima života ove zajednice.²

Posebno mjesto među ovim studijama pripada empirijskim istraživanjima koja su provedena u vašingtonskom Istraživačkom centru Pew, u Međunarodnom republikanskom institutu i u okviru projekta Evropsko istraživanje vrijednosti. Ta istraživanja daju prilično pouzdan uvid u religioznost, stavove i ponašanje bosanskih muslimana u komparativnoj perspektivi, kako u odnosu na druge muslimane u svijetu tako i u odnosu na pravoslavnu i katoličku zajednicu u BiH. U prvom dijelu rada predstavimo najvažnije nalaze prethodnih istraživanja uz komentare koji će, nadamo se, pomoći da se oni bolje razumiju. Drugi dio rada posvećen je analizi kvalitativnih studija o bosanskim muslimanima. Rezultat bi trebao biti potpuniji uvid u sliku koju ova zajednica ostavlja o sebi i percepcijama koje drugi imaju o njoj.

EMPIRIJSKA ISTRAŽIVANJA RELIGIOZNOSTI I DRUŠTVENO-POLITIČKIH STAVOVA

Anketna ispitivanja Istraživačkog centra Pew i Međunarodnog republikanskog instituta (Pew 2012; Pew 2013; Pew 2017; IRI 2017; IRI 2018) bogati su izvori podataka o stavovima bosanskih muslimana prema religiji, porodičnim vrijednostima, odnosima države i crkve, o religijskom Drugom, velikim silama i mnoštvu drugih pitanja.³ Donijet ćemo sažetak ovih nalaza, a za neke od njih pokušat ćemo dati posebna objašnjenja.

Kad je riječ o anketnom ispitivanju religioznosti, najopsežniji su noviji podaci Istraživačkog centra Pew iz 2012, 2013. i 2017. Prema ovim izvorima, bosanski muslimani, ako je suditi po tome koliko često obavljaju namaz (molitvu), koliko uče Kur'an, poste, idu u džamiju ili u Mekku, daleko su manje religiozni od Arapa, Turaka ili južnoazijskih muslimana, ali su često religiozniji od nekih istočnoevropskih ili srednjoazijskih muslimana (posebno onih iz Albanije, Azerbejdžana, Kirgistana,

¹ Za pregled istraživanja o bosanskim muslimanima pogledati Alibašić (2015).

² Bosna je tema više holivudskih filmova u kojima su nastupale holivudske zvijezde poput: Gene Hackman, Richard Gere, Angelina Jolie, Robert De Niro i John Travolta. Samo u jednom filmu, koliko nam je poznato, bosanski muslimani se prikazani kao negativci (Savior 1998).

³ U skorijoj budućnosti bit će dostupna još dva izvora: European Values Study (<https://europeanvaluesstudy.eu>, pregledano 29. marta 2020.) i IIIT Mapping the Terrain Surveys (<https://iiit.org/en/mapping-the-terrain/>, pregledano 5. aprila 2020.).

Uzbekistana i Kazahstana). Ovdje ćemo dati sažetak istraživanja iz 2012. i 2013, s povremenim uputama na istraživanje iz 2017.⁴ Nije uvijek jasno šta je u osnovi povremeno velikih odstupanja u brojčanim iznosima u samo pet godina.

Skoro svi ispitanici među bosanskim muslimanima (96%) iskazuju vjerovanje u Jednog Boga i poslanika Muhammeda. Nešto manje vjeruje u zagrobni život (83% u 2012. i 81% u 2017). Uporedne brojke za Tursku su 92% i 87%; za Rusiju 76% i 73%; za Kosovo 72% i 61% i za Albaniju 53% i 46%. Samo polovina bosanskih muslimana vjeruje u meleke/anđele, dok u Turskoj u meleke vjeruje njih 96%, u Rusiji i na Kosovu 60% i u Albaniji 42%. Ovo protivrječi standardnom islamskom učenju da se svih stubova vjere treba jednako držati.

Religija je 2012. imala veliku važnost za 36% bosanskih muslimana, što je više u poređenju sa 15% Albanaca, a manje u poređenju sa 44% muslimana na Kosovu i u Rusiji te 67% muslimana u Turskoj. Njih 59% reklo je 2017. da je religija „veoma važna“ u njihovom životu. To je više nego u Rusiji, Bugarskoj ili Gruziji. Muslimani su, također, religiozniji od obiju grupa kršćana u Bosni (Pew 2017: 47, 48, 62).

Godine 2012. 14% bosanskih muslimana izjavilo je da klanja pet puta dnevno, a još 4% da klanja nekoliko puta na dan. U 2017. godini 20% je reklo da klanja pet puta dnevno. Na isto pitanje afirmativno je odgovorilo 23% ruskih muslimana (Pew 2017: 48, 70-71). Jednom sedmično u džamiji klanja samo 30% bosanskih muslimana, u poređenju sa njih 44% u Turskoj. Ipak, u bogomolje idu češće od pravoslavnog i katoličkog stanovništva u zemlji. Broj onih koji nikada ne idu u džamiju (10%: 8% muškaraca i 13% žena) mnogo je manji nego u zemljama Istočne Evrope i Srednje Azije u kojima je vršeno ispitivanje (Turska 23%, Albanija 44%, Kosovo 33%, Rusija 33% i Uzbekistan s ogromnih 71%), što se može tumačiti kao pokazatelj relativno snažne kohezivne uloge koju religija ima u identitetu bosanskih muslimana.

Izvještaj kaže da je 2012. bilo 75% onih kojih su postili tokom ramazana, što vjerovatno ne znači da su postili cijeli mjesec, nego samo nekoliko dana. Ovaj iznos 2017. pao je na 66%. Uporedne brojke za Rusiju su 55%, Gruziju 48% i za Bugarsku 36%. Podaci iz 2017. za bosanske muslimane mogli bi navesti na pogrešan zaključak zbog načina na koji je pitanje postavljeno. Trebalo ga je precizirati, kao ono o namazu. Naime, morala se napraviti razlika između onih koji poste cijeli mjesec i onih koji poste samo tokom nekih dana.

Po izvještaju iz 2017. većina muslimana u Bosni (72%) daje zekat (obavezno davanje za potrebne kategorije), dok je manje onih koji to čine u Gruziji (61%), Rusiji

⁴ Ovo su godine objavljivanja. Sama anketna ispitivanja izvršena su u Bosni 2011. i 2015-2016.

(54%) i Bugarskoj (26%) (Pew 2017: 73). Na osnovu podataka o zekatu koje prikuplja Islamska zajednica, moguće je da mnogi ispitanici miješaju zekat i sadekatul-fitr (milostinju na kraju mjeseca posta).

Pripadnost sufijskim tarikatima marginalna je pojava (2%) u Bosni. Tako je i s konverzijom u islam. Samo 1% bosanskih muslimana nisu rođeni kao muslimani. Gledano globalno, bosanski muslimani su među najmanje sujevjernim muslimanima. Ipak, i dalje njih 21% vjeruje u vradžbine, 13% nosi hamajlije, a 16% traži pomoć religijskih iscjelitelja. To je bilo dovoljno da se omogući varalici kao što je Mekki Torabi izvođenje „seanse liječenja“ u najvećem sportskom kompleksu u Sarajevu, tokom sedam nedjelja u jesen 2010.⁵

Kao i uvijek, rezultati ispitivanja govore više kada se posmatraju u komparativnoj, multireligijskoj perspektivi. U tom smislu, bosanski muslimani su naklonjeniji multikulturnom društvu od bosanskih kršćana, pravoslavaca i katolika, iako i većina u drugim dvjema zajednicama izjavljuje da daje prednost multikulturnom društvu (Pew 2017: 43, 154). U Bosni i Hercegovini 63% muslimana izjavljuje da Kur'an treba shvatati doslovno, u poređenju sa 41% katolika i 23% pravoslavnih kršćana koji to misle za Bibliju (Pew 2017: 88). Slično tome, tri četvrtine (75%) u 2012. i skoro dvije trećine (64%) u 2017. bili su stava da je ispravno samo jedno tumačenje islama. Istog je mišljenja 53% muslimana u Rusiji a na Kosovu 52% (Pew 2012: 11). Moguće je da je ovo posljedica nastojanja Islamske zajednice da nakon 11. septembra, u vremenu kada su mnogi muslimani trebali jasnoću i otklon od optužbi za ekstremizam i terorizam, uspostavi autoritet jedinog legitimnog tumača islama u zemlji.

Kad je riječ o unutarmuslimanskim odnosima, 16% muslimana smatra da su tenzije između više i manje pobožnih muslimana veliki problem, što je blizu globalne medijane, tj. centralne tendencije. Oko trećine (36%) ima pluralističko shvatanje religije i kaže da mnoge religije vode spasenju, dok je globalna medijana za muslimane po istom pitanju 18%. Skoro dvostruko više (59%) vjeruje da samo islam može spasiti ljudsku dušu. Oni koji obavljaju namaz više puta na dan skloniji su ovom potonjem mišljenju. Trećina bosanskih muslimana smatra da je pozivanje drugih u islam religijska dužnost. Samo muslimani iz nekoliko bivših komunističkih zemalja manje podržavaju ovu tvrdnju. Skoro dvostruko više njih (59%) ne slaže se s tom tvrdnjom. Religijski sukob velikim problemom smatra 35% ispitanika, što je blizu globalne medijane. Oko jedne trećine (31%) bosanskih muslimana smatra da su

⁵ Radiosarajevo.ba, „Bio jednom Torabi u Zetri“, <https://radiosarajevo.ba/metormahala/teme/bio-jednom-torabi-u-zetri-koga-sada-vara-i-sta-o-svemu-danas-kaze-ulema-u-bih/341963>, pregledano 29. marta 2020.

kršćani neprijateljski nastrojeni prema muslimanima, što ih svrstava među muslimanske zajednice koje su najsumnjičavije prema kršćanima u Srednjoj Aziji i Istočnoj Evropi. S druge strane, samo ih 14% smatra da su muslimani neprijateljski nastrojeni prema kršćanima, što je globalna medijana. Približno polovina njih kaže da zna barem nešto o kršćanstvu, što ih svrstava među muslimane koji sebe smatraju bolje informiranim o ovoj vjerskoj tradiciji. Skoro dvije trećine (59%) misli da islam i kršćanstvo imaju mnogo zajedničkog, dok 36% smatra da su to vrlo različite religije. Oni koji izjavljuju da znaju bar nešto o kršćanstvu skloniji su potvrdno odgovoriti na ovo pitanje. Međutim, 93% ispitanika izjavljuje da su svi ili većina njihovih prijatelja muslimani, što je blizu globalne medijane (95%). Slično, samo bi 15% prihvatilo da im se dijete oženi kršćankom ili uda za kršćanina, sa svega dva procenta razlike u stavu kada je to dijete sin i kada je kćerka. Skoro svaki peti ispitanik (18%) izjavio je da je prisustvovao međuvjerskim skupovima sa kršćanima, zbog čega je to jedna od zajednica koje najčešće učestvuju u takvim događajima izvan Afrike (Pew 2013: 105-126, 139).

U vezi s pitanjima modernosti, nauke i popularne kulture, većina (54%) misli da su religioznost i modernost kompatibilne, što je globalna medijana, dok 40% ne misli tako. Svega je nekoliko muslimanskih zajednica izvan Podсахarske Afrike kritičnije prema modernosti. Za Bosnu i Hercegovinu nema konkretnih informacija, ali globalno nivo religioznosti i obrazovanja, dob i rod nemaju veliki utjecaj na ovaj stav. Polovina bosanskih muslimana uvjereni su da između religije i nauke nema konflikta, što ih svrstava u grupu s ruskim i kosovskim muslimanima, ali malo ispod globalne medijane od 54%. Mnogo manje albanskih muslimana (30%) misli tako. Međutim, visoki procenat od 42% ispitanika misli da postoji sukob između nauke i religioznosti, što je, nakon Albanije (57%), najviša vrijednost u Istočnoj Evropi i Srednjoj i Jugoistočnoj Aziji. Religioznost, obrazovanje, dob i rod nemaju, čini se, utjecaja na ovo gledište. Skoro je jednak broj onih koji kažu da je čovjek evoluirao s vremenom (50%, u odnosu na medijanu od 53%) i onih koji misle da je uvijek bilo kako jeste (45%). Veća je vjerovatnoća (+19 procentnih poena) da će religiozniji ispitanici odbaciti teoriju evolucije. Skoro dvije trećine (62%) izjavilo je da im se sviđa zapadna zabava (muzika, filmovi i TV), što je među najvišim iznosima u ispitivanju, osim za Albaniju, Kosovo i Guineau Bissau. Manje od polovine (46%) misli da ova zabava ima negativan utjecaj na moral. Samo u Albaniji i na Kosovu manje muslimana ima takvo mišljenje. Bilo bi zanimljivo ispitati u kojoj mjeri dijaspora ovih triju zemalja u Evropi doprinose takvom stavu. Oni koji češće obavljaju namaz dosta negativnije ocjenjuju zapadnu kulturu, tj. +24 procentna poena (Pew 2013: 127-137).

U zemljama koje su učestvovalе u jugoslavenskim ratovima 1990-ih muslimane odbacuje relativno mali broj kršćana. U Bosni i Hercegovini, naprimjer, samo 8% katolika i 12% pravoslavnih kršćana kažu da bi nerado prihvatili muslimane za komšije. Međutim, 36% katolika i 53% pravoslavnih ne bi ih prihvatilo za članove porodice (Pew 2017: 46-7, 161-2; Pew 2019).

Skoro svi bosanski muslimani ponose se svojim muslimanskim identitetom (97%), što se može porediti sa 90% ruskih muslimana i 92% bugarskih muslimana. Dvoje od troje (66%) osjeća čvrstu povezanost s drugim muslimanima, a 73% osjeća posebnu obavezu da pomaže druge muslimane. Relevantne brojke za ruske muslimane su 60% i 70% a za bugarske 54% i 39% (Pew 2017: 61).

Samo 15% bosanskih muslimana podržava ideju šerijata kao važećeg prava; uprkos činjenici da 52% njih vjeruje da je šerijat Božija riječ (a ne nešto što je stvorio čovjek na osnovu Božije riječi) sa samo jednim tumačenjem (56%). Samo albanski, turski, kazahstanski i azerbejdžanski muslimani manje podržavaju šerijat (Pew 2013: 15, 18, 42, 44). Međutim, na pitanje da li bi šerijatski suci trebali imati ovlasti da odlučuju o pitanjima porodice i vlasništva, samo je njih 6% odgovorilo potvrdno (Pew 2013: 50–51), što je najniža vrijednost u svijetu i što potvrđuje opći zaključak da su bosanski muslimani nepovratno sekularizirana zajednica i vrlo sumnjičavi prema religijskim autoritetima. Među onima koji podupiru šerijat kao važeće pravo, svaki treći ispitanik podržava tjelesno kažnjavanje, dok svaka peta osoba podržava kamenovanje za preljubu. Samo svaki sedmi podržava smrtnu kaznu za otpadništvo od vjere. Upečatljivo je da 23% bosanskih muslimana misli da su sadašnji zakoni zemlje u skladu sa šerijatom, dok 68% njih misli da nisu, a od ovih potonjih ispitanika njih 50% misli da je dobro to što nisu (Pew 2013: 52, 54, 55, 57, 58).

Samo 51% daje prednost demokratiji nad jakim vođom (47%), što nije dobra vijest za demokratiju i možda se u njoj ogleda frustracija bosanskih muslimana zbog nemoći koju su osjećali 1990-ih, kada su mnogi od njih ubijeni, raseljeni ili zlostavljani. Troje od četvero ispitanika smatra da slobodno može prakticirati svoju religiju, dok 94% misli da je dobro što i drugi imaju slobodu religije. Međutim, ovi procenti ne znače mnogo, budući da većina muslimana, nakon etničkog čišćenja i genocida 1990-ih, živi u područjima koja su pod njihovom političkom kontrolom. Muslimani koji će vrlo vjerovatno biti diskriminirani jesu oni koji žive kao manjina u entitetu Republika Srpska i u četiri kantona u kojima dominiraju Hrvati. Budući da su bosanski muslimani među onim muslimanima koji najmanje podržavaju političku ulogu religijskih vođa, samo 5% podržava njihovu veću ulogu u politici, dok 12% misli da bi religijske vođe trebale imati

određeni utjecaj. Dvoje od troje ispitanika misli da se islamske političke stranke ne razlikuju od drugih stranaka, dok 17% misli da su gore. Samo 12% misli da su bolje. U skladu s globalnom medijanom, jednu trećinu ispitanika brine muslimanski ekstremizam, dok drugu trećinu brinu i muslimanski i kršćanski ekstremizam. Dvoje od troje ispitanika smatra da se, da bi čovjek bio moralan, mora vjerovati u Boga. Obično veći procent muslimana u drugim zemljama stoji na istom stajalištu. Očekivano, oni koji kažu da češće obavljaju namaz iskazuju značajno veću podršku ovoj tvrdnji (22%, Pew 2013: 60-74).

Bosanski muslimani su prvi u svijetu među onima koji se suprotstavljaju samoubilačkim bombaškim napadima, njih 96% je protiv, od čega je 86% uvijek protiv, dok 10% opravdava takav čin u rijetkim okolnostima. Globalna medijana je ovdje 72%.⁶ Devet od 10 ispitanika (91%) protivi se prostituciji, a 83% ne odobrava homoseksualnost. Pet procenata je odobrava, dok 10% misli da to nije moralno pitanje, što je blizu regionalnoj medijani. Za njih 60% pijenje alkohola je moralno neprihvatljivo, za 16% moralno prihvatljivo, a 21% smatra da to nije moralno pitanje, što je blizu regionalnoj medijani za muslimane. Eutanaziju ne odobrava 72%, što je, opet, blisko globalnoj medijani. Abortus moralno neprihvatljivim smatra 66%, a moralno prihvatljivim 14% ispitanika, što je manje i od globalne i od regionalne medijane za muslimane. Predbračni i vanbračni spolni odnosi moralno su neprihvatljivi za 53% ispitanika, prihvatljivi za 25%, a njih 16% smatra da to nije moralno pitanje, što je niže od globalne i regionalne medijane za muslimane. Samoubistvo odbacuje 92% ispitanika, što je više od globalne i regionalne medijane za muslimane (Pew 2013: 76-81).

U porodičnim pitanjima, 19% bosanskih muslimana razvod smatra moralno pogrešnim, dok 60% kaže da je on moralno prihvatljiv, što ih svrstava među liberalnije muslimanske zajednice u svijetu. Poligamiju ne odobrava 85% ispitanika, što je najviša vrijednost među 37 zemalja u kojima je rađena anketa. Kao moralnu prihvata je svega 4%, daleko manje u poređenju sa 49% Malezijaca i 86% Senegalaca, naprimjer. Približno polovina ispitanika planiranje porodice smatra moralno ispravnim, 18% ne misli tako, a ostali pretpostavljaju da to nije moralno pitanje. Oni

⁶ Ovo je podatak iz Pew Research centra (Pew 2013: nalaz 29). Međunarodni republikanski institut (IRI 2018) daje donekle drugačije podatke: 2% kaže da je samoubilački bombaški napad često opravdan, a još 11% njih kaže da se ponekad može opravdati; 23% smatra da se rijetko može opravdati, a 60% smatra da se nikada ne može opravdati. Zbog činjenice da su Srbi odgovorni za oko 85% ratnih zločina 1990-ih, podatak da većina (70%) ispitanika među njima izjavljuje da se nasilje nikada ne može opravdati pobuđuje znatiželju. Mogao bi to biti znak promjene u kolektivnim vrijednostima, ali se vjerovatnije može objasniti kao davanje društveno poželjnih odgovora (IRI 2018: 129).

su među muslimanskim zajednicama koje se najviše suprotstavljaju ubistvu iz časti (79%), neovisno o tome ko je počinio zločin (Pew 2013: 82-89).

O pitanjima koja se odnose na žene, bosanski muslimani u većini podržavaju žensko pravo na izbor nošenja marame u javnosti (92%) i na razvod (94%), u većem broju nego ijedna muslimanska grupa kojoj je postavljeno ovo pitanje. Međutim, 45% ih misli da se žena treba pokoravati svom mužu. Samo Albanci i Kosovari ovaj stav podupiru u nižim brojkama (40% Albanci i 34% Kosovari). Oni koji podupiru šerijat kao važeće pravo vjerovatno će za 34 procentna poena manje iskazivati ovakav stav. Jednaka nasljedna prava podržava 79% bosanskih i 88% muslimana u Turskoj. Manje je vjerovatno da će se oni koji podržavaju šerijat složiti s ovom tvrdnjom (18%). Nema velike razlike u ovim iznosima između muškaraca i žena, iako žene nešto više podržavaju jednaka prava u nasljeđivanju (Pew 2013: 92-98).

Bosanski muslimani, više nego bosanski katolici ili pravoslavni kršćani, slažu se s iskazom da je održavanje čvrstih veza sa EU (91%), Njemačkom (90%), Turskom (84%) i sa SAD-om (76%) bosanskohercegovački nacionalni interes. Međutim, samo njih 55% to misli za odnose s Rusijom. Oni su 2017. smatrali da su Turska i Njemačka najveći bosanski saveznici (43% za Tursku i 29% za Njemačku). Brojke su se 2018. promijenile: 51% misli da je Turska najveći bosanski saveznik, a 17% da je to Njemačka. O Sjedinjenim Državama isto misli 9% Bošnjaka (tj. bosanskih muslimana). Bošnjaci su vrlo energične pristalice članstva Bosne u NATO-u, jer 84% njih snažno ili donekle podržava to članstvo, a samo 10% se donekle ili snažno protivi tome. Ove brojke su blizu onima za katolike, ali se značajno razlikuju od onih za pravoslavne kršćane. Samo 9% pravoslavaca podržava prijem u NATO. Kao što se i može očekivati, Bošnjaci su najveće pristalice ulaska Bosne u EU (89%). Hrvati su sljedeći (86%), a samo 53% Srba podržava taj projekt (IRI 2017: 31, 37; IRI 2018: 34).

Iako je ovo očekivano, s obzirom na ulogu NATO-a 1990-ih, neke bi mogli iznenaditi uporedni podaci o onima koji se slažu s iskazom da „BiH pripada Zapadu“. Skoro trećina bosanskih muslimana slaže se s ovom tvrdnjom, dok se samo 17% bosanskih katolika i 15% bosanskih pravoslavaca slaže s istom tvrdnjom. Većina u svetri zajednice misli da Bosna ne pripada ni Zapadu ni Istoku (59% muslimana, 72% katolika i 62% pravoslavnih).

Čak i manje očekivan mogao bi biti stav triju zajednica prema sekularnoj državi. Često se tvrdi da su muslimani rezervirani prema sekularnoj državi.⁷ Međutim,

⁷ Kao čest predavač posjetiocima iz zapadno-evropskih zemalja redovno dobijam pitanja o tome koliko bosanski muslimani prihvataju sekularnu državu.

rezultati ispitivanja pokazuju da, iako tri religijske zajednice u Bosni imaju slične stavove, muslimani nešto snažnije podržavaju sekularnu državu. Religijska država ima podršku 13-17% ispitanika u svetri zajednice. Podaci za muslimane u skladu su s brojem muslimana koji podržavaju šerijat kao važeće pravo (15%) iz istraživanja Pew centra.

Ispitanici svih triju zajednica skoro podjednako vrednuju uspješnu ekonomiju (43%) i demokratiju (46%). Katolici više vrednuju demokratiju (57%) nego ekonomski napredak (36%), dok pravoslavni vrednuju ekonomski napredak mnogo više (67%) od demokratije (25%) (IRI 2017: 111-12). Sveukupno, 46% Bosanaca i Hercegovaca preferira demokratiju, znatno više u poređenju sa samo 25% građana Srbije (Pew 2017: 40).

Konačno, rezultati istraživanja o neformalnim (često koruptivnim) praksama na Balkanu u okviru Horizon 2020 projekta INFORM⁸ naveli su autore da zaključe da je „... konfesija povezana sa opravdavanjem nelegalnih i nelegitimnih praksi i da muslimani odobravaju te prakse u manjoj mjeri od drugih” (Krstic, Dinic i Gavrilovic 2018: 12).

SUPROTSTAVLJENE I PROMJENJIVE PERCEPCIJE

Izvan empirijskih istraživanja, predstave o bosanskim muslimanima razlikuju se. Za neke, kao što je visoki predstavnik Christian Schmidt, oni su izvor nade da se islam može kontekstualizirati; nadahnuće, primjer i uzor koji bi drugi evropski muslimani trebalo da oponašaju. Tako je nedavno poručio: „... svima preporučujem koji se bave islamom i ekstremizmom da dođu ovdje i vide kako postoji jedno vrlo otvoreno shvatanje religije“ (Patria 2021). Da bi to bilo moguće, potrebno je uraditi više istraživanja o njihovoj islamskoj misli i praksi (što važi i za Albance i Tatare). Radikalizacija među njima smatra se ozbiljnim problemom, ali je, zapravo, manja prijetnja od ostalih formi radikalizacije u regiji, kao što su supremacionistička ili nacionalistička. U prilog ovoj tvrdnji idu statistički podaci UN-ovog Međunarodnog krivičnog suda za bivšu Jugoslaviju prema kojima su te druge forme ekstremizma 1990-ih proizvele 96% ratnih zločina (Cohen 1995: A1; Waller 2002: 276-277; Kennedy 2002: 252).

Drugima su bosanski muslimani prihvatljivi zato što se *razlikuju* od ostalih muslimana, bilo zato što su autohtoni ili zato što su sekularizirani. U oba slučaja, ovaj je stav problematičan, budući da se bosanski muslimani predstavljaju kao

⁸ <https://www.ucl.ac.uk/ssees/research/funded-research-projects/inform>, pregledano 8. 10. 2021.

pozitivni kulturni izuzetak, postavljen kao suprotnost drugim muslimanima, za koje se pretpostavlja da su nekompatibilni s Evropom. Xavier Bougarel ispravno primjećuje:

„Spremnost da se bosanski islam predstavi kao neka vrsta pozitivnog kulturnog izuzetka ponekad za posljedicu ima zamisao ovog „evropskog i tolerantnog“ islama kao homogenog i kao jedinstvenog, postavljenog nasuprot drugom, implicitnom islamu koji se smatra „netolerantnim, budući da nije evropski“, a koji se nalazi iza Bosfora i Gibraltarskog moreuza ili nasuprot onom predstavljenom „neautohtonom“ muslimanskom populacijom koja živi u Zapadnoj Evropi. Zato takvom upotrebom bosanskog primjera nije dekonstruirana ideja o nepremostivom antagonizmu između Evrope i islama, nego samo prigušena, tek da bi negdje drugdje nastavila trajati.“ (2007: 97).

U istom tonu, Piro Rexhepi piše:

„Islamska zajednica Bosne i Hercegovine, koju su formalno osnovali Habsburgovci 1882, pokazala se kao jedna od najtrajnijih od svih habsburških kolonijalnih ostavština (...). S vremenom će postati habsburška institucija u BiH koja najduže djeluje (...). Dva su upečatljiva obilježja u pozivima koje predstavnici Islamske zajednice Bosne upućuju bosanskim muslimanima da djeluju kao uzori i kao nadglednici evropskog islama: jedno je povezano s potvrđivanjem njihove evropske pripadnosti, a drugo s porijeklom institucije same Islamske zajednice. U prvom slučaju, neprekidno ponavljanje da su muslimani Bosne zapravo Evropljani – za razliku od, recimo, muslimana Bliskog istoka ili Sjeverne Afrike – ukazuje na to da se oni nužno i ne opažaju kao takvi. U drugom slučaju, vjerodostojnost institucije Islamske zajednice i njene modernosti proizlazi iz njenih kolonijalnih korijena (...). Dakle, sama po sebi, ideja o ranjivom i potencijalno opasnom balkanskom islamu na granici Evrope malo govori o pogledu na svijet različitih zajednica o kojima je riječ. Ipak, ta je ideja postala određujući okvir za mišljenje o Zapadnom Balkanu kao duboko problematičnom političko-teološkom prostoru.“ (2019: 479-480, 482, 484)

Posebno je problematična činjenica da su *neki* bosanski muslimani usvojili ovu sliku, što ljuti mnoge druge muslimane u Evropi (Behloul 2012: 7-26; Jegić 2019). Međutim, kako pokazuje studija „Religijsko uvjerenje i nacionalna pripadnost u Srednjoj i Istočnoj Evropi“, većina bosanskih muslimana ne slaže se s tim i solidariše se s ostatkom globalne muslimanske zajednice (Pew 2017: 61).

Kao odgovor na tvrdnju o posebnosti bosanskih muslimana može se ponuditi argument da je pogrešno tvrditi da su bosanski muslimani neka vrsta izuzetka, iako su kulturne razlike između bosanskih i drugih muslimana danas neosporne. Te razlike

više su pitanje kulturne evolucije nego neke suštinske posebnosti „bosanskog islama“. Bosanski muslimani su se 1875. godine vrlo malo razlikovali od drugih osmanskih muslimana. Sve razlike koje se danas uočavaju posljedica su historijskog iskustva koje obuhvata posljednjih 140 godina, tokom kojih je ova zajednica imala mogućnost da svoje tumačenje i prakticiranje islama kontekstualizira i prilagodi evropskoj kulturi. Ključna za ovo iskustvo bila je neprekinuta administrativna, intelektualna i obrazovna tradicija, ma kako u nekim momentima bila slaba. Nema ničeg izuzetnog kod bosanskih muslimana. To je pitanje adaptacije. Što se tiče činjenice da su autohtoni, to, samo po sebi, ne znači mnogo. Bez obzira na težnju da se danas, u kontekstu debata o stranim islamskim utjecajima, ta karakteristika ističe, moramo se sjetiti da ona nije imala značaja 1990-ih. Sve žrtve srebreničkog genocida bili su autohtoni bosanski muslimani ali ih ta osobina nije spasila.

Treća percepcija je ona islamofobna o „bijeloj Al-Qaidi“, koja je prijetnja Zapadu i njegovoj civilizaciji. Bosanski muslimani tu nisu Evropljani u civilizacijskom smislu, ili barem još nisu Evropljani u potpunosti. U jednoj studiji tipičnoj za ovu vrstu, Leslie S. Lebl piše:

„Iako su nivoi islamskog terorizma i separatističkih pokreta uporedivi s onima bilo gdje u Evropi, oni su u Bosni posebno problematični iz dvaju razloga. Prvo, visokopozicionirani politički i religijski bošnjački (muslimanski) lideri imaju dugotrajne veze s Muslimanskom braćom i islamskim terorizmom, uključujući one s Al-Qaidom i Iranom, koje uopće nisu voljni raskinuti. Drugo, islamizam značajno doprinosi disfunkcionalnosti Bosne kao države. Pozivi da se ponovo uvede islamski vjerovodstvo, ili šerijat, podstiču protivljenje bosanskih Srba i Hrvata, a podstiču ga i nostalgija za Osmanskim carstvom i islamskim hilafetom, koja je zajednička bošnjačkim političkim liderima, Organizaciji islamske saradnje (OIC) i turskoj vlasti“ (Lebl 2014).⁹

Kako jedan istraživač primjećuje, čak i međunarodni službenici u Bosni postavljaju granice koje održavaju različitost:

„Kako pokazuje istraživanje Kimberley Coles o Evropljanima zaposlenim u međunarodnim organizacijama koje djeluju u Bosni i Hercegovini, bez obzira na to što „međunarodni službenici svjesno pokušavaju postaviti Bosnu i Hercegovinu i Bosance na njihovo „pravo“ mjesto u novoujedinjenoj Evropi“ i, k tome, bez obzira što „posmatraju Bosnu kao geografski „u“ Evropi

⁹ Leslie S. Lebl je saradnica Američkog centra za demokratiju i direktorica konsultantske kuće Lebl Associates. Bila je službenik Američke službe za vanjske poslove. Tokom karijere u Službi vanjskih poslova, 1990-ih, gđa Lebl je radila kao politički savjetnik zapovjednika Stabilizacijskih snaga (SFOR) u BiH, prvo u Američkom sektoru u Tuzli, a potom u Glavnom štabu SFOR-a u Sarajevu. Za više sličnih mišljenja pogledati Kohlmann, Evan, *Al-Qaida's Jihad in Europe: The Afghan-Bosnian Network* (Oxford, UK: Berg 2004. i Schindler, John R., *Un holy Terror: Bosnia, Al-Qa'ida, and the Rise of Global Jihad* (St. Paul, MN: Zenith Press 2007).

i što eksplicite rade u cilju njenog političkog, društvenog i ekonomskog uključivanja u zajedničku, ujedinjenu, posthladnoratovsku Evropu“, oni, ipak, „postavljaju granice koje održavaju razlike. Pomicanje granica kategorički odvaja Bosance, kao neevropljane (ili još nepotpune Evropljane), kao nekog kome nedostaju određene – u nekim slučajevima suštinske – neophodne karakteristike kozmopolitskog panevropskog mentaliteta“ (2007: 257-258; Atanasoski 2015).

Ova slika je, čini se, vrlo prisutna u najvišim političkim krugovima Evrope. Vrlo često, ovaj ili onaj istaknuti evropski političar oživi ovu sliku.¹⁰ Dodjela Nobelove nagrade za književnost 2020. Peteru Handkeu, austrijskom poricatelju genocida i braniocu Slobodana Miloševića, „... za utjecajno djelo koje je jezičkom domišljatošću istražilo periferiju i osebnost ljudskog iskustva“, za mnoge Bosance bila je upozorenje da je u evropskim kulturnim krugovima ova slika još vrlo snažna. Tokom 1990-ih takva percepcija odgađala je međunarodnu intervenciju, po cijenu desetina hiljada muslimanskih žrtava. Historičar predsjednika Billa Clintona, Taylor Branch, piše u djelu *Clinton Tapes* (Clintonove trake):

(...) međutim, u četiri oka, predsjednik je rekao da ključni saveznici prigovaraju da bi neovisna Bosna bila „neprirodna“, kao jedina muslimanska država u Evropi (...). Rekao je da je predsjednik Francuske François Mitterand bio posebno direktan u izjavama da Bosni nije mjesto u Evropi, a i britanski zvaničnici također su govorili o bolnoj, ali realističnoj obnovi kršćanske Evrope (2009: 9-10).

ZAKLJUČAK

Obuhvatna slika o bosanskim muslimanima koja se nazire iz empirijskih istraživanja – kada se porede s drugim muslimanima i s nemuslimanima u Bosni – jeste da je to jedna vjerujuća, ali ne i prakticirajuća zajednica, koja se snažno suprotstavlja nasilju, koja ne podržava šerijat kao pozitivno pravo, koja je manje sujevjerna od mnogih drugih muslimana, ali još uvijek podložna manipulacijama varalica, relativno sumnjičava prema nauci, koja je za sekularnu državu, usmjerena proevropski i prema NATO-u te oprezna prema namjerama svojih susjeda.

¹⁰ Dostupno na: <https://www.aljazeera.com/news/2019/11/french-president-calls-bosnia-ticking-time-bomb-191108053518237.html>; <https://www.jpost.com/Opinion/Croatian-presidents-Islamophobia-masks-historical-revisionism-598266>, pregledano 29. marta 2020.

Izvan empirijskih istraživanja, dominantne su tri slike o bosanskim muslimanima. Prva je ona o njima kao modelu otvorenog islama prikladnog za evropski kontekst. Druga je slična osim što insistira na različitosti ove zajednice u odnosu na druge, evropske i neevropske muslimane. Konačno, treća slika je tipična islamofobična koja sve muslimane smatra opasnim pa i one bosanske.

Sama zajednica bosanskih muslimana još uvijek je zabrinuta za svoju budućnost zbog osjećanja i mišljenja svojih susjeda i zbog svog položaja u širem evropskom društvu i globalnoj muslimanskoj zajednici. Očekivanja su različita i teško je svima udovoljiti. Kao žrtve genocida i iskreni nosioci evropskih vrijednosti u Bosni, oni se ne osjećaju uvijek prihvaćenim. Zbog svega toga, oni su stvorili utisak da su za Zapad i za svoje komšije previše muslimani, a da su za druge muslimane nedovoljno muslimani.

LITERATURA

1. Alibašić, Ahmet (2015), "Bosnia and Herzegovina", u: Jocelyne Cesari (ur.), *The Oxford Handbook of European Islam*, Oxford University Press, Oxford, 429-474
2. Atanasoski, Neda (2015), "The Muslim Mediterranean: Islam and the Contradictions of 'Europe' in Bosnia and Herzegovina", *Journal of Mediterranean Studies*, 24(2), 231-248.
3. Behloul, Samuel M. (2012), "Negotiating the 'Genuine' Religion: Muslim Diaspora Communities in the Context of the Western Understanding of Religion", *Journal of Muslim in Europe*, 1(1), 7-26.
4. Bougarel, Xavier (2007), "Bosnian Islam as 'European Islam: Limits and Shifts of a Concept", u: Aziz Al-Azmeh, Effie Fokas (ur.), *Islam in Europe: Diversity, Identity and Influence*, Cambridge University Press, Cambridge, 96-124.
5. Branch, Taylor (2009), *The Clinton Tapes: Wrestling History in the White House*, Simon & Schuster, London
6. Cohen, Roger (1995), "C.I.A. Report on Bosnia Blames Serbs for 90% of the War Crimes", *The New York Times*, 9 Mar. 1995, p. A1, dostupno na: <https://www.nytimes.com/1995/03/09/world/cia-report-on-bosnia-blames-serbs-for-90-of-the-war-crimes.html>, posjećeno 26. 4. 2020.

7. International Republican Institute (IRI) – Center for Insights in Survey Research (2017), "Bosnia and Herzegovina: Attitudes on Violent Extremism and Foreign Influence, January 4 – February 3, 2017", https://www.iri.org/sites/default/files/iri_bosnia_poll_february_2017.pdf, posjećeno 5. 4. 2020.
8. International Republican Institute (IRI) – Center for Insights in Survey Research (2018), "Bosnia and Herzegovina: Understanding Perceptions of Violent Extremism and Foreign Influence, March 29, 2018 – April 12, 2018", https://www.iri.org/sites/default/files/march_28-april_12_2018_bih_poll.pdf, posjećeno 5. 4. 2020.
9. Jević, Denijal (2019), "The problem with the Bosnian responses to Macron", <https://www.aljazeera.com/indepth/opinion/problem-bosnian-responses-macron-191122100828687.html>, 22. 11. 2019, posjećeno 5. 4. 2020.
10. Kennedy, Michael D. (2002), *Cultural Formations of Postcommunism: Emancipation, Transition, Nation and War*, University of Minnesota Press, Minneapolis
11. Kohlmann, Evan (2004), *Al-Qaida's Jihad in Europe: The Afghan - Bosnian Network*, Berg, Oxford
12. Krstic, Nemanja, Jelena Dinic, Danijela Gavrilovic (2018), "Religiosity and Informal Economic Practices in Southeastern European Societies", *Religions*, 9, 295, 1-28.
13. Lebl, Leslie S. (2014), *Islamism and Security in Bosnia-Herzegovina*, Strategic Studies Institute and U.S. Army War College Press, Carlisle Barracks, Pennsylvania
14. Patria (2021), "Schmidt: Mirno razilaženje je opasna iluzija, teritorijalni integritet BiH mora biti osiguran", https://nap.ba/news/84722?fbclid=IwAR3cTDgc_w_YsWLSQZ_LtlMeDyrUXzZtJsvF0mKULTpyJ8ZwrdoSLX_cPGI, pregledano 8 okt. 2021.
15. Pew Research Center (2012), *The World's Muslims: Unity and Diversity*, 9 aug. 2012, <https://www.pewforum.org/2012/08/09/the-worlds-muslims-unity-and-diversity-executive-summary/>, posjećeno 5. 4. 2020.
16. Pew Research Center (2013), *The World's Muslims: Religion, Politics and Society*, 30. april 2013, <http://www.pewforum.org/Muslim/the-worlds-muslims-religion-politics-society.aspx>, posjećeno 19. 4. 2020.
17. Pew Research Center (2017), *Religious Belief and National Belonging in Central and Eastern Europe*, 10 May 2017, <https://www.pewforum.org/2017/05/10/religious-belief-and-national-belonging-in-central-and-eastern-europe/>, posjećeno 5. 4. 2020.

11. Pew Research Center (2019), *Eastern and Western Europeans differ on Importance of Religion, Views of Minorities, and Key Social Issues*, 2 okt. 2019, <https://www.pewforum.org/2018/10/29/eastern-and-western-europeans-differ-on-importance-of-religion-views-of-minorities-and-key-social-issues/>, posjećeno 12. 4. 2020.
12. Radio Sarajevo (2019), "Bio jednom Torabi u Zetri", 26 juni 2019, <https://radiosarajevo.ba/metromahala teme/bio-jednom-torabi-u-zetri-koga-sada-vara-i-sta-o-svemu-danas-kaze-ulema-u-bih/341963>, posjećeno 29. 3. 2020.
13. Rexhepi, Piro (2019), "Imperial inventories, "illegal mosques" and institutionalized Islam: Coloniality and the Islamic Community of Bosnia and Herzegovina", *History and Anthropology*, 30(4), 477-489.
14. Schindler, John R. (2007), *Unholy Terror: Bosnia, Al-Qa'ida, and the Rise of Global Jihad*, Zenith Press, St. Paul, MN
15. Waller, James E. (2002), *Becoming Evil: How Ordinary People Commit Genocide and Mass Killing*, Oxford University Press, Oxford

CONFLICTING AND SHIFTING (SELF)PERCEPTIONS OF BOSNIAN MUSLIMS

Summary:

The article discusses the self-perceptions and outside images of the Bosnian Muslim Community by looking at a selection of recent scholarly works on the topic. The emerging picture is one of conflicting and shifting (self)perceptions. To some, this community is a source of hope and inspiration, and to others, it is a source of concern. In the aftermath of genocide, the community itself is uncertain about its future and its place in the hearts and minds of its neighbors and global community.

Keywords: Muslims; Bosnia and Herzegovina; Self-perceptions; Images

Adresa autora

Author's address

Ahmet Alibašić

Univerzitet u Sarajevu

Fakultet islamskih nauka

ahmet.alibasic@fin.unsa.ba